

УДК: 821.161.2.09Л.УКРАЇНКА:316.752.4(=161.2=161.1)
<https://doi.org/10.33402/zuz.2022-18-82-94>

Лариса ШВАБ

*кандидат історичних наук
доцент кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету ім. Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9202-8910>
e-mail: lesyashvab@gmail.com*

Анатолій ШВАБ

*доктор історичних наук
професор кафедри історії України та археології
Волинського національного університету ім. Лесі Українки
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6864-1726>
e-mail: anatoliyshvab@gmail.com*

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ МЕНТАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ КОНФЛІКТ У ТВОРЧОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Висвітлено українсько-російський конфлікт культур у творчій спадщині Лесі Українки. Проаналізовано поезії «Мій шлях», «Пророк», драматичні твори «Осіньна казка», «Кассандра», «Бояриня», «Три хвилини», «Оргія», прозу «Мій шлях». Позицію Лесі Українки інтерпретовано як послідовно протестну щодо зверхності російської культури над українською й такою, що еволюціонувала від усвідомлення фатального антагонізму («Над морем») до відвертої відрази до московської (боярської) естетики («Бояриня») і пророчого попередження загрози, що гряде зі Сходу («Кассандра»).

Зазначено, що Леся Українка розвинула міф про особливу внутрішню розкритість росіян на протигагу оміщаним європейським народам, що висловлено в неприхованому погордливо-зневажливому ставленні до них. Стверджено, що ця внутрішня несвобода росіян культивує ненависть до тих, хто її виявляє – українців, і є прямим шляхом до диктатури: чи в намірах літературних героїв Лесі Українки (Монтаньяр), чи «диктатури пролетаріату», фашизму, рашизму тощо. Наголошено, що екзистенційна загроза російському месіанству походить від підміченої Лесею Українкою іншості українського культурного коду, тому Україна «не має права існувати далі у жодних кордонах». Зауважено, що відчайдушна спроба врятувати свою імперську ідентичність стала причиною війни проти України.

Акцентовано на тому, що Леся Українка представляє ідеологію нової національної аристократії, що позбулася пошани до винятковості «російського генія», свідому антагонізму і загроз, що походять від Росії. Підсумовано, що її творчість – заклик «повернутись до джерел», культурної ідентичності, як гарантії збереження свободи й самовладності нації.

Ключові слова: Леся Українка, українсько-російський конфлікт культур, «різничинна інтелігенція», українська інтелігенція, російська інтелігенція, культурний (державницький) націоналізм.

Гарольд Блум (Harold Bloom), американський історик і теоретик культури, у книзі «Західний канон»¹ (1994; 2007) оголосив усталений перелік західної «канонічної» літератури, який очолює Вільям Шекспір (William Shakespeare) і ще 26 авторів, котрі, на його думку, так чи так були з ним пов'язані. Пишучи про «канон», Г. Блум мав на думці – «вічне». Тому, коли Микола Зеров «сто років тому закликав “перевіряти на току критики” українські мистецькі набутки, виважити все найдобрініше і цим означити тяглість національної традиції»², йому йшлося про створення українського літературного (культурного) «канону». Місце Лесі Українки мало б переміститися із двохсотгривневої купюри у відповідне її таланту місце у «вічному». Проте в Україні розчищення «авгієвих стаєн українського “соцреалізму”» дотепер не закінчене. Яскраві ознаки канонотворчої роботи виявилися у виданні нецензурованих текстів у трьох томах і повного зібрання творів (14 томів) Лесі Українки в 2016–2018 рр. і 2021 р. А звідти чути голос «вартової» народу, яка не «квилить, а розпалює багаття і засіває землю» та має «тверду руку», щоби взяти відповідальність за його майбутнє. Леся Українка представляє нову національну аристократію, яка віднаходить свою ідентичність у виявленій несумісності двох культур – української і російської. З усього літературного й епістолярного спадку Лесі Українки, куди не сягнула рука цензора, її позиція щодо обрання ідентичності визначена в категоріях неприйняття хоч якогось компромісу (почавши з невизнання винятковості «російського генія»). Серед українців запит на відстоювання «честі над славою» не мав повсюдного сприйняття. Через 100 років українському народові доводиться платити найвищу ціну за зречення від культурної ідентичності.

Тож мета дослідження – відтворити інтерпретацію українсько-російських відносин у творах Лесі Українки; її послідовну протестну позицію щодо зверхності російської культури над українською та пророчого бачення неунікненності конфлікту, що виник на цьому антагонізмі культур.

Вивчення творчої спадщини Лариси Косач (Лесі Українки), що прийнято називати «лесезнавством» (термін голосно, щоб його не зауважили, критикований авторкою «інтелектуального роману»³ про Лесю Українку, має на меті не піднести ім'я поетеси на рівень її законного місця в європейській літературі, а навпаки – применшити його значення), триває від часу фізичного життя і творіння Лесі Українки. Такими були Іван Франко й Осип Маковей, Михайло Старицький, Модест та Орест Левицькі, Грицько Григоренко й ін.; від початку ХХ ст. – київські письменники-неокласики Михайло Драй-Хмара, Микола Зеров, Тадей Рильський та ін.

Український літературний критик, ідеолог українського інтегрального націоналізму Дмитро Донцов в есе «Поетка українського Рісорджіменту (Леся Українка)»⁴ (1922) чи не першим виявив у творчості Лесі Українки пророче передбачення загрози, що «тяжкою лапою» нависла над її нацією, «дарма, що її земляки склали на ній повні пошани поцілунки»⁵. Бачила, як орди варварів насувалися із півночі, й у смертельному

¹ Блум К. Західний канон. Книги на тлі епох / під ред. Р. Семків. Київ: Факт, 2007. 720 с.

² Агеєва В. «Я обізвуся до них...» (Передмова). *Леся Українка. Листи 1876–1897* / упоряд. В. Прокіп (Савчук). Київ: Комора, 2016. С. 7.

³ Забужко О. *Notre Dame D'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій*. Київ: Комора, 2018. 656 с.

⁴ Донцов Д. *Поетка українського Рісорджіменту (Леся Українка)*. Львів: Вид-во Донцових з друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1922. 35 с.

⁵ Донцов Д. *Поетка українського Рісорджіменту...* С. 6.

страху за націю узріла хвилину вже швидкого поруху⁶. Що ж, маємо розуміти, що нині переживаємо «огневе хрещення нації», яке пророче передбачила Л. Косач.

Радянська інтерпретація творчості Лесі Українки відповідала запитам ідеології або «“уявленням про корисність”, цензурувалася і замовчувалася»⁷.

У 1999 р. Іван Денисюк і Тамара Скрипка оприлюднили книгу «Дворянське гніздо Косачів»⁸. Для читача кінця 1990-х років висвітлення авторами деяких фактів із життя родини Косачів (наприклад причини захворювання маленької Лесі) на Волині могло видатися «революційним». Олександр Рисак, відомий загалу літературознавець, поет, у Волинському державному університеті ім. Лесі Українки створив лабораторію лесезнавства. Сам був автором наукових досліджень її життя і творчості⁹. Натепер Віра Агєєва¹⁰, Тамара Гундорова¹¹, Оксана Забужко¹², Марія Моклиця¹³ дивляться на життя та тексти Лесі Українки з нових методологічних позицій, і ця новизна, яку започаткували І. Денисюк і Т. Скрипка, відрізняє їх від інших літературно-критичних праць про поетесу.

Інтелектуальний роман Оксани Забужко «Notre Dame D'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій» (2007, 2018) відтворив «інтелектуальний роман» авторки з Ларисою Косач. Це – третя книга письменниці після «Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період» (1992) і «Шевченків міф України: спроба філософського аналізу» (1997). Очищаючи «від фальшивих ідеологічних намулів» українську духовну спадщину, О. Забужко повертає українцям іншу, «шляхетську, дворянсько-інтелігентську»¹⁴, Україну; втілює «задум Соломії Павличко прочитати українську літературу XIX–XX століття як літературу помсти»¹⁵, а по суті, відповівши на запитання «хто ми»: Європа чи Росія? Визнання книжки Забужко непересічним дослідженням творчості Лесі Українки не змінила розлога стаття Миколи Жарких «Помилкові погляди Оксани Забужко на Лесю Українку»¹⁶.

Після виходу низки досліджень Наталії Яковенко¹⁷, годі сперечатися з тим, що сучасний європейський культурний ландшафт творила шляхта, «укорінена в серед-

⁶ Донцов Д. Поетка українського Рісорджіменту... С. 6.

⁷ Агєєва В. «Я обізвуся до них...»... С. 7.

⁸ Денисюк І., Скрипка Т. *Дворянське гніздо Косачів*. Львів: Академічний експрес, 1999. 269 с.

⁹ Рисак О. «Лесин дивосвіт». Львів: Світ, 1992. 184 с.; Рисак О. У вимірах самостійності і спокуси владою: три драматичні поеми Лесі Українки – «У пущі», «Кассандра», «Камінний господар». Луцьк: Вежа, 1999. 70 с.

¹⁰ Агєєва В. *За лаштунками імперії*. Київ: Віхола, 2021. 250 с.

¹¹ Гундорова Т. *Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму*. Київ: Часопис «Критика», 2009. 447 с.

¹² Забужко О. *Notre Dame D'Ukraine...*

¹³ Моклиця М. Естетика Лесі Українки: проблема авторського понятійного словника. *Леся Українка і сучасність*: зб. наук. праць. Луцьк, 2007. Т. 4. Кн. 1. С. 132–148.

¹⁴ Партач Н. Інтелектуальний роман Оксани Забужко. *ZN.UA*. 2007. 19 жовтня. URL: https://zn.ua/ukr/ART/intelektualniyu_roman_oksani_zabuzhko.html

¹⁵ Агєєва В. *За лаштунками імперії...* С. 9.

¹⁶ Жарких М. «Помилкові погляди Оксани Забужко на Лесю Українку». URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/ZabuzhkoFalses.html>

¹⁷ Яковенко Н. *Українська шляхта кінця XIV до кінця XVII століття. Волинь і Центральна Україна*. Київ: Критика, 2008. 469 с.; Яковенко Н. *Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей*

ньовічному лицарстві, що на століття наперед визначило її спосіб буття й спосіб почування»¹⁸. Цей етос і ерос потрактуємо як «повинність» та «служіння» созереневі, Церкві, жінці, слабшому за себе, що є змістом середньовічної клятви оммаж. «У своєму середовищі шляхта виховує мужні звичаї й своїм прикладом посилює їх в інших класах», – писав Алексіс де Токвіль (Alexis de Tocqueville) у творі «Давній порядок і Революція»¹⁹, тому «назавжди заслуговуватиме жалю та обставина, що ми замість того, щоб підпорядкувати шляхту пануванню законів, зовсім знищили її і вирвали з корінням. Цей вчинок позбавив націю одного з необхідних елементів її сутності й завдав свободі таку рану, яка ніколи не загоїться. Клас, який стільки сторіч ішов на чолі суспільства, в цьому тривалому володінні незаперечною величчю набув певну гордість душі, природну впевненість у своїх силах і звичку бути об'єктом загальної уваги – звичку, що робила його точкою найбільшого опору в суспільному організмі»²⁰.

Із кону історії європейську шляхту витіснили носії просвітницького раціоналізму XVIII ст., і дух «“святого війнства” помалу відступив... й розтікся по європейському культурному ландшафті сотнями потічок, один з яких – український»²¹.

У 1789 р. французи доклали величезних зусиль до Великої французької революції, щоби відокремити себе від того, чим вони були, і зробили все, аби стати невпізнаними. Між тим А. де Токвіль застеріг: «... зниклу шляхту ніким не можна замінити, й вона ніколи не може відродитися»²². І все ж, французи досягли куди меншого успіху в цій своєрідній справі. З давнішого часу вони почерпнули більшу частину почуттів, звичок і навіть ідей та, самі того не хотючи, скористалися його уламками для спорудження будинку нового суспільства.

Великий задум окультурення Росії Петром I ((Пётр I), 1672–1725) припав на час, коли шляхта сходила з історичної сцени й цареві довелося насаджувати просвіту російській еліті вже «дворянською» версією європейської культури, у якій було вихолощено середньовічний дух служіння, – так просвітництво, матеріалізм, атеїзм, соціалізм стали нескладною філософією історії російського інтелігента. Анатомію цієї ідеї («анатомію московита») детально дослідив Роман Кісь²³.

«О, Русь! Забудь былую славу,/ Орел двуглавый побежден»²⁴, – як сповістив Сергей Булгаков (Сергей Булгаков).

Суто світська російська аристократія («різночинна інтелігенція») не мала опертя на традицію, тому «центр духовної ваги змістився на “революційну” інтелігенцію з установкою місіянстичної ідеї “перетворити” увесь світ за мірками “Третього

в Україні XVI–XVII століть. Київ, 2002. 416 с.; Яковенко Н. У пошуках власного неба. Життя і тексти Іонікія Галятівського. Київ: Laugus, Критика, 2017. 704 с.

¹⁸ Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 498.

¹⁹ Токвіль де А. Давній порядок і Революція / з фр. пер. Г. Філіпчук. Київ: Юніверс, 2000. С. 103.

²⁰ Там само.

²¹ Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 487.

²² Токвіль де А. Давній порядок і Революція. С. 103.

²³ Кісь Р. Фінал третього Риму (Російська місіянська ідея на зламі тисячоліть). Львів, 1998. 744 с.

²⁴ Булгаков С. На пиру Богов. URL: https://azbyka.ru/otechnik/6/iz-glubiny/3_1 (дата звернення: 13.04.2021).

Риму»²⁵. Окремі представники цього типу, за В'ячеславом Липинським, могли бути «дуже цивілізовані, учені й освічені»²⁶, і все одно вони, обдаровані «інстинктом своєволя»²⁷, як писав Сергей Аскольдов (Сергей Аскольдов), залишалися людьми поза європейською традицією, чи людьми «розриву», як трактує їх Оксана Забужко.

На ґрунті відсутності скріплювальної традиції зріс міф про внутрішню свободу російського народу як народу начебто найменше детермінованого міщанською рутинною, найменше скованого у глибинних явищах свого духу, найменше прив'язаного до усталених побутових форм, читай – «до традиції». «Ота апологія стихії внутрішньої свободи йшла не тільки від традиційного коріння російської ментальності (“смутные времена”, “пугачевщина”...), але й від того граничного релятивізму ніщестанства щодо будь-яких моральних засад (“свободи” від моральної відповідальності), того ніщестанства, що ним інспіровані були трохи чи не усі мислителі так званого російського духовного ренесансу... Месіаністичний міф про особливу внутрішню розкованість росіян (на відміну від оміщанених європейських народів) лише допомагав у передреволюційній Росії розгойдувати і розгойдувати темні руйнівні і демонічні сили прийдешньої революції»²⁸, – писав Р. Кісь. Тож місінська думка російської інтелігенції підмивала історичні й етичні «греблі» та «береги», розмивала в самій свідомості (насамперед інтелігентській) грань між народом і вульгусом, між ладом і хаосом, між свободою і анархією...²⁹.

В'ячеслав Липинський у 1920-х роках назвав цю світську аристократію «політикуючою інтелігенцією»³⁰, роз'єднаною зсередини: «Ніякого одідиченого досвіду, ніяких одідичених цінностей: все можна й треба пробувати і при тім нема нічого до страчання»³¹. Тому гасло Миколи Хвильового «Геть від Москви!» треба розуміти в контексті прагнення української інтелігенції європейського (а не російського) типу. Воно виникло саме тому, що на кінець XVIII ст. українська інтелігенція вже розчинилася в російському народництві. А цей «розрив» проліг на лінії «“хто і як саме любить народ”, бо, виявляється, навіть в умовах тотального “демократизму” його можна любити по-різному»³².

Саме в часи суспільного зламу і криз, «розплавленості усіляких конструкцій» та наростання хаотизації суспільства «инстинктам своєволя»³³, «коли героїчний період міщанства давно відшумів»³⁴, у час «лицарів без спадку»³⁵, коли

²⁵ Кісь Р. Фінал третього Риму... С. 277.

²⁶ Липинський В. До українських хліборобів. *Українська суспільно-політична думка в 20 ст.: документи і матеріали* / упоряд.: Т. Гунчак, Р. Сольчаник. Б. м.: Сучасність, 1983. Т. 1. С. 489.

²⁷ Аскольдов С. Религиозный смысл русской революции. URL: <https://azbyka.ru/otechnik/6/iz-glubiny/1> (дата звернення: 13.04.2021).

²⁸ Кісь Р. Фінал третього Риму... С. 277.

²⁹ Там само.

³⁰ Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 501.

³¹ Липинський В. До українських хліборобів... С. 489.

³² Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 504.

³³ Аскольдов С. Религиозный смысл русской революции...

³⁴ Донцов Д. Поетка українського Рісорджіменту... С. 4.

³⁵ Там само. С. 5.

«... старі мечі поржавіли,
– нових ще не скували молодії руки...»,
«були поховані всі мертві,

а в живих не бойової вчилися ми науки...»³⁶, з'явилася Леся Українка. «На шлях я вийшла ранньою весною»³⁷, – сповістила вона в молодечому вірші «Мій шлях» (1890).

Дмитро Донцов алегорію «ранньої весни» добачив у початку визвольного шляху українського народу від іноземного панування, назвавши своє есе «Поетка українського Рісорджімента», буквально – Відродження, що у світовідчутті Лариси Косач (особливість, яку він підмітив) мало витоки зі середньовічних глибин³⁸. Як писав Євген Сверстюк, «нам потрібна література, яка будить “дух, що тіло рве до бою”»³⁹, і впізнає в Ларисі Косач пряму спадкоємницю козацько-лицарської традиції. Своїм «духом» вона «добудовувала... ту середньовічну ланку, якої нам бракує»⁴⁰ (написано 1999 р. в есе «Я любила вік лицарства»). А бракувало нам «вартового», який би виконав свою «лицарську повинність» перед народом⁴¹,

«хоч люди змаліли в рідній стороні,
на голос твій будуть мовчати,
та слава про них заgrimить до зірок,
що є з їх народу пророк»⁴².

Тож Лариса Косач сповістила про єдність «орачів» і «світочів» свого народу, але не в історичному часі, а в перспективі вічності, як про це перед тим оголосив Тарас Шевченко:

«Воскресну нині! Ради їх
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово»⁴³.

Так, це Шевченко частину грошей, виручених від продажу другого «Кобзаря» (1860), витрачає на друкування 10 тис. примірників «Букваря южнорусского», укладеного у вересні–жовтні 1860 р., і розсилку керівникам недільних шкіл. У листі до Михайла Чалого від 4 січня 1861 р. Шевченко виклав план продовження навчальних посібників такого типу: «Думка єсть за “Букварем” напечатать лічбу (арифметику) – і ціни, і величини такої ж, як і “Букварь”. За лічбою – етнографію і географію в 5 копійок. А історію, тільки нашу, може, вбгаю в 10 копійок»⁴⁴, – читаємо у Станіслава

³⁶ Леся Українка. Епілог. *Леся Українка. Зібрання творів*: у 12 т. / упоряд. та прим. Н. О. Вишневської; ред. тому А. А. Каспрук. Київ: Наукова думка, 1975. Т. 1. С. 184–185.

³⁷ Леся Українка. Мій шлях... С. 59.

³⁸ Донцов Д. Поетка українського Рісорджімента... С. 4.

³⁹ Сверстюк Є. Блудні сини України. Київ: Товариство «Знання», 1993. С. 49.

⁴⁰ Там само. С. 195.

⁴¹ Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 504.

⁴² Леся Українка. Пророк... С. 343.

⁴³ Шевченко Т. Подражаніє 11 Псалму. *Шевченко Т. Зібрання творів*: у 12 т. / редкол.: М. Жулинський та ін. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 2. С. 281.

⁴⁴ Росовецький С. Шевченко: сучасна біографія. Київ: Дух і Літера, 2020. С. 415.

Росовецького. Реалізувати план завадила важка хвороба і смерть. Цю рису української «інтелігенції традиції» Оксана Забужко визнає «найбільш демократичною»⁴⁵.

Але річ у тім, що «демократизм» на чуттєвому рівні буває різним. В історії Французької революції Токвіль чітко виокремив дві «переважні пристрасті», «які аж ніяк не були ровесницями і не прагнули до однієї мети»: «одна, глибша і давніша», – це «жорстока й нездоланна ненависть до нерівності. Її породив і виплекав сам вигляд цієї нерівності, й вона з давніх-давен вселяла в серця французів бажання руйнувати до підвалин всі залишки середньовічних установ і, розчибивши місце, збудувати на ньому нове суспільство, де люди були б настільки однакові в усьому, а їхні становища настільки рівні, наскільки це можливо для людства»⁴⁶, якою і була Велика французька революція; «інша, ближча до нас і менш укорінена, породжувала в них бажання бути не тільки рівними, а й вільними»⁴⁷. Українська «інтелігенція традиції» несла другу настанову демократизму – волелюбство, російська різночинна – першу – егалітарну. Російська «загадкова душа» бачить себе у пристрасному пафосі руйнування в ім'я «свободи духа». Вона щиро вважає, що апокаліпсис гряде з Європи, а не з Росії. Бо Європу вже завоював хам, а в розумінні «російської душі» – це міщанин, індивідуаліст, який дбає про свою маленьку справу («доглядає свій сад»⁴⁸, як у Вольтера (Voltaire)), коли треба клопотатися над здійсненням світового земного щастя. От Росія й покликана «визволити світ» від цього «європейського хамства»⁴⁹. А те, що заперечення внутрішньої свободи, нівелювання індивідуальних відмінностей, встановлення контролю за «іншістю» веде її прямісінько до деспотизму – не бачить⁵⁰. Російське культурне «безгрунтярство»⁵¹ – ось першопричина російського тоталітаризму ХХ ст.

Саме тому, коли Лесі Українці в певний момент життя довелося товаришувати з Аллою Михайлівною («Над морем», 1898), конфлікт культур був неунікненним.

Алла Михайлівна – двадцятилітня російська «барашенька», якій «папаша-генерал» забезпечує лікування на курорті в Ялті. Як не нудиться Алла Михайлівна своїм беззмстовим життям, а таки накидає його як універсальну норму іншим, бо всі мусять бути такими, як вона, що є змістом мислення «дитини імперії». Лесина роль пасивна, аж до моменту, коли терпець їй урвався. У їхньому останньому діалозі стороною, що атакує, виступає таки Алла Михайлівна, бо колонізований ніколи не говорить першим, це завжди право колонізатора:

«... Алла Михайлівна насупилась.

– Я бачу, що вас шокірують мої манери. Що ж, я не англічанка і – не риба. Тільки вже й я не знаю, чи то дуже ввічливо показувати людині, що вважаєш її “блаженненькою” [Ідіоткою, дурнуватою (народний московський вираз)]»⁵².

⁴⁵ Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 512.

⁴⁶ Токвіль де А. Давній порядок і Революція... С. 179.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Вольтер. Кандід або Оптимізм. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=148> (дата звернення: 14.04.2021).

⁴⁹ Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 523.

⁵⁰ Там само.

⁵¹ Там само.

⁵² Леся Українка. Над морем. *Леся Українка. Зібрання творів*: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 7 / ред. Н. О. Вишнеvsька; упоряд. та прим. Т. Г. Третьяченко. С. 186.

Аллі Михайлівні йшлося про духовно-моральну атмосферу, створену її знаймою, у якій вона не домінувала, а такого не могло трапитися з «дитям імперії», і вона запротестувала:

- «– Що ж робить, “куда нам, дуракам, чай пить”! Море, поезія, природа, ідеї...
- Ми з вами, скільки пам’ятаю, ні про які ідеї не говорили.
- О, звичайно! “Не мечите бисеру перед свиньями!”
- Або, як у нас кажуть: “Шкода мову псувать!” – зірвалось у мене.
- Что вы?

Я не повторила і спустила очі додолу, бо чула, що у мене був “темний погляд”, повний непримиримого, фатального антагонізму...»⁵³. Діалог добіг кінця – дві культури не знайшли примирення серед кримських кипарисів.

Українсько-російський конфлікт культур у «Боярині» – це вже неприхована відраза до естетики московського боярського побуту з боку Оксани, яка на власному трагічному досвіді переконалася, що Росія і Україна – це антагоністичні світи, різні культурні традиції. У листах Леся висловлюється навпростець: «Нам, українцям, не щастила ніколи доля у тій Московщині...»⁵⁴. Миритися із таким станом речей нізащо не згоджується: «... я ніколи не згоджуся вступитися з дороги перед усякими перевертнями і покутними борзописьцями з чужої літератури, – dafür ich bin mir doch zu gut! Та пора вже й публіку привчити (не говорячи вже про самих редакторів), щоб не били поклони перед усякими nullites через те тільки, що вони у вряди-годи удостоюють нам в “хату плюнути” (раніше “наплювавши” на неї), зібравши знечев’я з розкішних сусідських палат до нашого вбогого куріння. Адже і в курінях на покуті сиділо виборне отамання та чесне товариство, а не якісь заволоки-потурнаки»⁵⁵. Тож і Алла Миколаївна, і боярині за відсутності внутрішньої свободи культивують ненависть до того, хто її виявляє. Але ж «хто визволиться сам – той буде вільний»⁵⁶.

Між російською й українською культурами немає примирення, як і між Монтаньяром та Жірондистом у «Трьох хвилинах» (1905). Але за що, власне, «ненавидить» Монтаньяр Жірондиста? Це не ненависть на ідейному ґрунті, бо жодних дискусій на ньому Жірондист і Монтаньяр не провадять, – тут протистоять культурні відмінності. Для Монтаньяра не існує жодних вічних ідей – лиш матерія. А ідеї, породжені в голові Жірондиста, не вічні, як і його голова⁵⁷. Відповідно й у війні з Жірондою для Монтаньяра:

- «... тільки в тому річ,
- хто перший зогніє, а хто останній,
- чий світ раніше згине»⁵⁸.

Множення смерті («множення трупів»⁵⁹) – ось спосіб самоствердження диктатури, чисю би вона не була: Монтаньяра, пролетаріату, нацизму, рашизму. «Мочити в

⁵³ Леся Українка. Над морем... С. 186–187.

⁵⁴ Цит за: Агеєва В. «Я обізвуся до них...»... С. 11.

⁵⁵ Там само.

⁵⁶ Леся Українка. Осіння Казка. *Леся Українка. Зібрання творів*: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 3 / ред. Є. Д. Зубков; упоряд. і прим. І. О. Лучник. С. 197.

⁵⁷ Забужко О. Notre Dame D’Ukraine... С. 569.

⁵⁸ Леся Українка. Три хвилини... С. 222.

⁵⁹ Забужко О. Notre Dame D’Ukraine... С. 572.

сортирах» (Владімір Путін (Владимир Путин)), вбивати (множити трупи) – гарантія виживання великохама. «Україна не має права існувати далі у будь-яких кордонах. Що буде далі, якщо цих скотів не зупинити найбільш брутальним чином... Після одеської різанини бути українцем соромно. Треба ставати слов'янином, росіянином, новоросом, малоросом... ким завгодно, тільки не українцем. Такого народу більше немає. Це лже-народ», – (Александр Дугін (Александр Дугин))⁶⁰. Журналістка Єлена Токарева (Елена Токарева): «Санітарна операція повинна бути жорсткою, швидкою, добре озброєною і ретельно підготовленою. Убиті повинні бути всі, хто брав участь у погромах. Арештовані й засуджені до смертної кари всі, хто закликав до погромів. Всі ці Савіки Шустери, всі ці милі коментатори від ліберастії. Їхній дім – в'язниця. Але головне забути про Обаму. Цього негра більше немає. Вбили негра. Не впорався. Треба навести порядок. Поділити Україну. Кинути як собакам полякам Западенину, забрати собі Піденний Схід. Випустити із нової території всіх, кому подобається нищити один одного і закрити кордон»⁶¹. Це та «правда», що родиться із брехні, у якій переконував Кассандру удаваний віщун Гелен⁶².

Щойно наведено приклад ненависті до всього, що не «я», мислення «масової людини» («маса – це сукупність осіб без спеціальної кваліфікації...»; маса – це «рядова людина»⁶³), переконаної, що, крім неї і її подібних, нікого й не повинно бути на світі, і вся ревно дія цих практиків спрямована на те, щоб нікого і нічого іншого не було⁶⁴.

«Я рівного собі не маю тут...

Ти тільки рівня, може навіть вища,

І ми боротись будемо до загибуні»⁶⁵, – заявляє Кассандрі фальшивий віщун Гелен. Кассандра та Лариса Косач – служителі Абсолюту, тому будять ненависть у хамів усіх часів та народів. Самим фактом свого існування вони підривають основу хамства – закорінене переконання, ніби «культ власної особи» є єдиною метою кожної людини, тільки не кожній вдається її досягти.

Дуже промовистою видається реакція Косачівни на польську рецепцію «Кассандри», яку читаємо в листі до «Ф. П. Петруненка» від 4 січня 1912 р.: «З польської статті мені найбільше сподобалося те, що “Кассандра” страшна для поляків. Ся похвала, по-моєму, найбільша, а то вони все хвалять нас за “тихий смуток”, “резигнацію” і подібні зовсім не страшні речі, та пора вже їм завважити, що й ми можемо мати “сильну руку”»⁶⁶. У глибинному сенсі це проголошення культурного націоналізму, який треба розуміти як осягнення суверенності свого народу через культуру (а не через державу). Позаяк зречення культурної ідентичності – це втрата свободи, тієї

⁶⁰ Винничук Ю. П'ятихвилинка ненависті. URL: <http://tsn.ua/analitika/p-yatihvilinka-nenavisti-349278.html> (дата звернення: 23.02.2021).

⁶¹ Винничук Ю. П'ятихвилинка ненависті...

⁶² Леся Українка. Кассандра... С. 62.

⁶³ Ортега-і-Гассет Х. Бунт мас. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3813> (дата звернення: 14.04.2021).

⁶⁴ Забужко О. Notre Dame D'Ukraine... С. 574.

⁶⁵ Леся Українка. Кассандра... С. 62.

⁶⁶ Леся Українка. До Ф. П. Петруненка 4 січня 1912 року. *Леся Українка. Повне зібрання творів:* у 12 т. Київ: Наукова думка, 1979. Т. 12 / ред. Л. В. Микитась; упоряд. і прим. Т. Г. Третяченко С. 383.

«переважаючої пристрасті» демократизму (за яку ратував Токвіль), для Л. Косач це – «втрата свободи й самовладності»⁶⁷:

«Ти не продався, гірше! – Ти віддався
У руки ворогу, як мертва глина,
З якої кожне виліпить, що хоче.
Та хто ж тобі натхне вогонь живий,
Коли з творця ти творивом зробився?
Краси змагання, хоч і без надії...»⁶⁸.

І це вже не голос самотнього співця, що став на варті нації після Т. Шевченка, а ідеологія нової національної аристократії, готової взяти відповідальність за майбутнє держави й народу.

Отже, позиція Лесі Українки щодо зверхності російської культури над українською послідовно протестна: еволюціонувала від усвідомлення фатального антагонізму культур у творі «Над морем» до відвертої відрази до московської (боярської) естетики в «Боярині» й пророчого попередження про загрозу, що гряде зі Сходу в «Кассандрі».

Леся Українка розвінчала міф про особливу внутрішню розкутість росіян, який вона висловлює в неприхованому погордливо-зневажливому ставленні до них. Саме ця внутрішня несвобода «кацапа» культивує ненависть до українців і є прямим шляхом до диктатури: чи-то в намірах літературних героїв Лесі Українки–Монтаньяра, чи диктатури пролетаріату, фашизму, рашизму тощо. Екзистенційна загроза російському месіанству походить від підміченої Лесею Українкою іншості українського культурного коду. Ось чому в російському пропагандивному наративі Україна «не має права існувати далі у жодних кордонах». Нова модерна національна ідентичність, що виявилася в інтерпретації українсько-російських відносин Лесею Українкою і проникла у свідомість нового покоління українців, з одного боку, і відчайдушна спроба врятувати свою імперську ідентичність – із другого, стала причиною війни Росії проти України.

REFERENCES

- Aheieva, V. (2021). *Za lashtunkamy imperii*. Kyiv: Vikhola (in Ukrainian).
- Aheieva, V. (2016). Ya obizvusia do nykh... (Peredmova). In (Comp. V. Prokip (Savchuk)). *Lesia Ukrainka. Lysty 1876–1897*. Kyiv: Komora, 2–27 (in Ukrainian).
- Askoldov, S. (1967). *Religioznyi smisl russkoi revoliutsii*. <https://azbyka.ru/otechnik/6/iz-glubiny/1> (in Russian).
- Blum, K. (2007). *Zakhidnyi kanon. Knyhy na tli epokh* (R. Semkiv, Ed.). Kyiv: Fakt (in Ukrainian).
- Bulhakov, S. (1918). *Na piru Bohov*. https://azbyka.ru/otechnik/6/iz-glubiny/3_1 (in Russian).
- Denysiuk, I., Skrypka, T. (1999). *Dvorianske hnizdo Kosachiv*. Lviv: Akademichnyi ekspres (in Ukrainian).

⁶⁷ Там само. С. 12.

⁶⁸ Леся Українка. Оргія. *Леся Українка. Повне зібрання творів*: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 6 / ред. Б. А. Деркач; упоряд. і прим. В. А. Мазного. С. 191.

- Dontsov, D. (1922). *Poetka ukrainskoho Risordzhimento (Lesia Ukrainka)*. Lviv: Vydavnytstvo Dontsovykh z drukarni Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka (in Ukrainian).
- Hundorova, T. (2009). *Proiavlennia slova. Dyskursiia rannoho ukrainskoho modernizmu*. Kyiv: Chasopys «Krytyka» (in Ukrainian).
- Kis, R. (1998). *Final tretoho Rymu (Rosiiska misiianska ideia na zlami tysiacholit)*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1975). Epiloh. In N. O. Vyshnevskoi (Comp.), A. A. Kaspruk (Ed.). *Lesia Ukrainka, Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka, 184–185 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1975). Mii shliakh. In N. O. Vyshnevskoi (Comp.), A. A. Kaspruk (Ed.). *Lesia Ukrainka, Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka, 59 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1975). Prorok. In N. O. Vyshnevskoi (Comp.), A. A. Kaspruk (Ed.). *Lesia Ukrainka. Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 1). Kyiv: Naukova dumka, 343 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1976). Cassandra. In S. D. Zubkov (Ed.), A. M. Polotai (Comp.). *Lesia Ukrainka. Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 4). Kyiv: Naukova dumka, 9–99 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1976). Nad morem. In N. O. Vyshnevskoi (Ed.), T. H. Tretiachenko (Comp.). *Lesia Ukrainka. Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 7). Kyiv: Naukova dumka, 159–190 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1976). Osinnia kazka. In Ye. D. Zubkov (Ed.), I. O. Luchnyk (Comp.). *Lesia Ukrainka. Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 3). Kyiv: Naukova dumka, 183–216 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1976). Try khvylyny. In Ye. D. Zubkov (Ed.), I. O. Luchnyk (Comp.). *Lesia Ukrainka. Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 3). Kyiv: Naukova dumka, 217–239 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1977). Orhii. In B. A. Derkach (Ed.), V. A. Maznoho (Comp.). *Lesia Ukrainka, Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 6). Kyiv: Naukova dumka, 163–218 (in Ukrainian).
- Lesia Ukrainka. (1979). Do F. P. Petrunenka 4 sichnia 1912 roku. Lesia Ukrainka In V. M. Mykytas (Ed.), V. F. Sviatovtsia (Comp.). *Lesia Ukrainka, Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh* (Vol. 12). Kyiv: Naukova dumka, 381–383 (in Ukrainian).
- Lypynskyyi, V. (1983). Do ukrainskykh khliborobiv. In T. Hunchak, R. Solchanyk (Comps). *Ukrainska suspilno-politychna dumka v 20 st.: dokumenty i materialy* (Vol. 1). No city: Suchasnist, 472–506 (in Ukrainian).
- Mochit terroristov v sortirakh! Starii sovet ot Putina. (1999). https://www.youtube.com/watch?v=-2f-Q4K_J70 [Video] (in Russian).
- Moklytsia, M. (2007). Estetyka Lesi Ukrainky: problema avtorskoho poniatiinoho slovnyka. In *Lesia Ukrainka i suchasnist: Zb. nauk. Pr.* (Vol. 4. Book. 1). Lutsk: Vezha, 132–148 (in Ukrainian).
- Orteha-i-Hasset, Kh. (1937). Bunt mas URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3813> (in Ukrainian).
- Partach, N. (2007, Zhovten 19). Intelektualnyi roman Oksany Zabuzhko. *ZN.UA*. https://zn.ua/ukr/ART/intelektualniy_roman_oksani_zabuzhko.html (in Ukrainian).

- Rosovetskyi, S. (2020). *Shevchenko: suchasna biohrafia*. Kyiv: Dukh i Litera. (in Ukrainian).
- Rysak, O. (1992). *Lesyn dyvosvit*. Lviv: Svit (in Ukrainian).
- Rysak, O. (1999). *U vymirakh samostiinosti i spokusy vladoiu: try dramatychni poemy Lesi Ukrainky – «U pushchi», «Kassandra», «Kaminnyi hospodar»*. Lutsk: Vezha (in Ukrainian).
- Shevchenko, T. (2003). Podrazhaniie 11 psalmu. In M. H. Zhulynskyi (Ed.) *Taras Shevchenko, Zibrannia tvoriv u 6 tt.* (Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka, 281 (in Ukrainian).
- Sverstiuk, Ye. (1993). Ya liubyla vik lytsarstva. In *Bludni syny Ukrainy*. Kyiv: Tovarystvo «Znannia», 189–195 (in Ukrainian).
- Tokvil, de A. (2000). *Davnii poriadok i Revoliutsiia* (H. Filipchuk, Trans.). Kyiv: Yuniverus (in Ukrainian).
- Volter (1759). *Kandid abo Optymizm*. <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=148> (in Ukrainian).
- Vynnychuk, Yu. (2014). *Piatykhvylynka nenavysti*. <http://tsn.ua/analitika/pyatihvilinka-nenavysti-349278.html> (in Ukrainian).
- Yakovenko, N. (2002). *Paralelnyi svit. Doslidzhennia z istorii uiaвлен ta idei v Ukraini XVI–XVII stolit*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).
- Yakovenko, N. (2008). *Ukrainska shliakhta kintsia XIV do kintsia XVII stolittia. Volyn i Tsentralna Ukraina*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).
- Yakovenko, N. (2017). *U poshukakh vlasnoho neba: Zhyttia i teksty Ionykii Haliatovskoho*. Kyiv: Krytyka, Laurus (in Ukrainian).
- Zabuzhko, O. (2018). *Notre Dame Ukraine: Ukrainka v konflikti mifolohii*. Kyiv: Komora (in Ukrainian).
- Zharkykh, M. (n.d.). *Pomylkovi pohliady Oksany Zabuzhko na Lesiu Ukrainku*. Retrived from <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/ZabuzhkoFalses.html> (in Ukrainian).
- Zharkykh, M. (). «Pomylkovi pohliady Oksany Zabuzhko na Lesiu Ukrainku». Retrived from <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/ZabuzhkoFalses.html> (data zvernennia: 11.09.2022) (in Ukrainian).

Larysa SHVAB

PhD (History)

Associate Professor of department of World history at

Lesya Ukrainka Volyn National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9202-8910>

e-mail: lesyashvab@gmail.com

Anatoliy SHVAB

Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History)

Professor of department of history of Ukraine and archeology at

Lesya Ukrainka Volyn National University

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6864-1726>

e-mail: anatoliyshvab@gmail.com

UKRAINIAN-RUSSIAN MENTAL AND CULTURAL CONFLICT IN THE WORK OF LESYA UKRAINKA

The Ukrainian-Russian conflict of cultures in the creative heritage of Lesya Ukrainka is highlighted. The poems «My Way», «Prophet», dramatic works «Autumn Tale», «Cassandra», «Boyarynia», «Three Minutes», «Orgy», prose «My Way» were analyzed. The position of Lesya Ukrainka has been interpreted as a consistent protest against the supremacy of Russian culture over Ukrainian, and one that evolved from an awareness of fatal antagonism («Over the sea») to an outright hatred of Moscow (boyar) aesthetics («Boyarian») and a prophetic warning of the threat coming from East («Cassandra»).

It is noted that Lesya Ukrainka debunked the myth about the special inner looseness of Russians in contrast to the oppressed European peoples, which was expressed in an unconcealed contemptuous and disdainful attitude towards them.

It is claimed that this internal unfreedom of Russians cultivates hatred for those who unmask it – Ukrainians, and is a direct path to dictatorship: either in the intentions of the literary heroes of Lesya Ukrainka (Montagner), or the «dictatorship of the proletariat», fascism, racism, etc. It is emphasized that the existential threat to Russian messianism originates from the otherness of the Ukrainian cultural code, noted by Lesya Ukrainka, therefore, Ukraine «has no right to continue to exist within any borders». It is noted that a desperate attempt to save its imperial identity became the reason for the war against Ukraine.

It is emphasized that Lesya Ukrainka represents the ideology of the new national aristocracy, which has lost respect for the exclusivity of the «Russian genius», conscious antagonism and threats originating from Russia. It is concluded that her work is a call to «return to the sources», cultural identity, as a guarantee of preserving the freedom and autonomy of the nation.

Keywords: Lesya Ukrainka, Ukrainian-Russian conflict of cultures, «riznochyinna intelihentsiia», Ukrainian intelligentsia, Russian intelligentsia, cultural (state) nationalism.